

بررسی دو کتاب

دانش نامه قرآن، ویراسته‌ی اولیور لیمن راهنمای قرآن بلک‌ول، ویراسته‌ی اندرو رپین

هلن بلادرویک

ترجمه: سمر پورمحسن

اشاره مترجم

اولیور لیمن استاد فلسفه اسلامی، مطالعات یهودی و ادیان شرقی در دانشگاه کنتاکی و کمبریج است. از میان آثار پرشمار او می‌توان به عناوین زیر اشاره کرد:

در آمدی بر فلسفه قرون میانه اسلامی / ۱۹۸۵؛ شر و رنج در فلسفه یهودی / ۱۹۹۵؛ تاریخ فلسفه اسلامی (به همراه دکتر سیدحسین نصر)، ۱۹۹۶؛ ابن رشد و فلسفه او / ۱۹۹۷؛ آینده فلسفه، به سوی قرن بیست و یکم / ۱۹۹۸؛ مفاهیم کلیدی در فلسفه شرقی / ۱۹۹۹؛ درآمد مختصری بر فلسفه اسلامی / ۱۹۹۹؛ دایرةالمعارف فلسفه آسیایی / ۲۰۰۱؛ دانش نامه مرگ و احتضار / ۲۰۰۱؛ گم شده در ترجمه: رسالاتی در فلسفه اسلامی و یهودی / ۲۰۰۴.

اندرو رپین استاد تاریخ و رئیس دپارتمان علوم انسانی در دانشگاه ویکتوریا، بریتیش کلمبیا، کانادا است. حوزه پژوهش‌های او اسلام، قرآن و تفسیر آن است و کتاب عقاید و اعمال دینی مسلمانان وی که به چاپ‌های متعدد رسیده، بورسیه انجمن سلطنتی کانادا را دریافت کرده است. از جمله آثار وی عبارتند از:

اسلام در چشم غرب / ۲۰۱۰؛ اسلام سنتی: ادبیات دینی / ۲۰۰۳؛ زمینه معنوی اسلام نخستین / ۲۰۰۹؛ آشتی با قرآن (به همراه خلیل محمد) / ۲۰۰۸؛ تعریف اسلام / ۲۰۰۲؛ تفسیر و فقه در اسلام قرون میانه (به همراه نورمن کالدر و جاوید مجددی) / ۲۰۰۶؛ قرآن: سبک و محتوا / ۲۰۰۱.

در این مقاله، دو کتاب تازه و قرآنی این دو محقق مورد بررسی و معرفی قرار گرفته است.

The Quran: An EncycloPedia, Edited Oliver Leaman, Rutledge.
The Blackwell Companion to the Quran, Edited Andrew Rippin, Black well.

این دو کتاب که هر دوی آن‌ها، هم‌چون یک راهنمای مقدماتی به قرآن و تفسیر آن اختصاص یافته‌اند، آن گونه که در پشت جلد آن‌ها آمده، هدفی مشابه را دنبال می‌کنند: قابل حصول ساختن قرآن برای هر کسی که خواهان قرائت و فهم قرآن - به‌مثابه یک متن و قطعه زنده‌ای از حیات اسلامی - است. اما اگرچه این هدف در ذیل یک مجلد، متحقق شده و همه وجوه متن و دریافت‌های آن تحت پوشش قرار گرفته است؛ عمدتاً نیازهای خواننده غیرمتخصص را برآورده می‌سازد و از جمله دربرگیرنده بخشی آغازین است که یک‌سره به کسانی اختصاص دارد که برای نخستین بار به خوانش قرآن روی آورده‌اند. فرض بر این است که خواننده این کتاب‌ها در خصوص قرآن، اسلام یا زبان عربی به هیچ‌گونه دانش مقدماتی دسترسی ندارد و به همین جهت به لحاظ رویکرد و محتوا به‌گونه‌ای قابل ملاحظه با آثار مشابه تفاوت دارند.

راهنمای قرآن، بلکول ارایه‌کننده سی‌رساله است که در پنج بخش تنظیم شده‌اند. هم‌چنین کتاب شامل یک کتاب‌شناسی عمومی، یک فهرست اشخاص، جای‌های و موضوعات و یک فهرست آیات قرآنی است. بخش نخست با عنوان «آشناسازی» حاوی سه رساله است: مقدمه، اثر تامارا سان؛^۱ کشف نوشته کریستوفر باک؛^۲ و بافت‌سازی، که عبدالله سعید آن را نگاشته است. این سه رساله در واقع فصولی هستند که در قالب مقدمه‌ای برای قرآن و فهم آن به تحریر درآمده‌اند، اما در عین حال دیدگاهی جامع - اگرچه گاه ضرورتاً ساده - به دست می‌دهند و ارجاعاتی را در برمی‌گیرند که با عنوان «مطالعه بیش‌تر» تألیف شده و بخش پایانی هر فصل به حساب می‌آیند. در این بخش، تصویری شایسته و مناسب از رویکردهای جدید آکادمیک در خصوص موضوعات مورد بحث به دست داده شده است. مثلاً در مقاله آغازین کتاب - به قلم تامارا سان - خواننده به آثار مودودی، ونزبرو،^۳ ایزوتسو،^۴ کرگ،^۵ فضل الرحمان و مونتگمری وات ارجاع داده می‌شود.

بخش دوم کتاب «متن» نام دارد و شامل ده رساله است: ساختار زبانی اثر سلوا ام‌اس. ال‌اوا،^۶ الگوهای خطاب نوشته روزالیند وارد گوئین،^۷ زبان تألیف مستنصر میر، شعر و زبان که نوید کرمانی آن را نوشته، واژگان بیگانه، نوشته مایکل کارتر، ساختار و ظهور جامعه اثر آنجلیکا نیویرت،^۸ قدسیّت و گردآوری، تألیف الیزه اشنایزر،^۹ انتقال مکتوب نوشته فرانسوا دروشه،^{۱۰} متن: محمد که هربرت برگ عهده‌دار تألیف آن بوده، و متن: عمر بن خطاب که اثر خامه اوراهام حکیم

است.^{۱۰}

همان‌گونه که از نام این بخش پیدا است، پنج فصل نخست آن، همگی به جنبه‌های مادی خود متن قرآنی پرداخته، در حالی که پنج فصل بعدی دریافت قرآن، جایگاه آن به‌عنوان یک کتاب مقدس، و آرایش و انتقال آن را مورد بحث قرار می‌دهد:

همان‌طور که خود ریپین در مقدمه می‌گوید، انتخاب موضوع در فصل سه با عنوان «محتوا» در ابتدا اندکی آشفته به نظر می‌رسد: خدّه نوشته آندرو ریپین و انبیا و نبوت نوشته یوری روبین^{۱۱} به مانند موسی اثر برانون ویلر^{۱۲} کاملاً منطقی‌اند، در حالی که احتیاج تألیف کیت زبیری،^{۱۳} دانستن و اندیشیدن، نوشته ای.اچ. ماتیس نسانسیر،^{۱۴} جنسیت و خانواده اثر خلیل محمد، و جهاد نوشته رووین فایرستون،^{۱۵} ضرورتاً از چنان صراحت و سادگی برخوردار نیست، اما به مباحث شایعی می‌پردازند که امروزه مورد گفت‌وگو قرار می‌گیرند و همان‌طور که ریپین اشاره کرده است، با مفاهیمی کلیدی مرتبط‌اند که برای فهم پیام قرآن لازم و ضروری‌اند.

به همین ترتیب، می‌توان این اتهام را بر فصل چهار - «تفسیر» - وارد ساخت که به گونه‌ای جامع و فراگیر بدین مبحث پرداخته است. اما باید گفت

بخش‌های مختلف این فصل در واقع یک پیش‌روی و یک گذار روشن به شمار می‌روند: هرمنوتیک: الثعلبی اثر ولید صالح، داستان‌های پداهبران نوشته ماریانا کلار،^{۱۶} تصوف تألیف آلن گادلاس،^{۱۷} رومی نوشته جاوید مجددی، و تأویل تشیع دوازده امامی و تأویل اسماعیلی، که هر دو را دیانا استیگرالد^{۱۸} نگاشته است.

اما به‌صراحت می‌توان گفت که مندرجات فصل پایانی، یعنی فصل پنجم که «کاربرد» نام دارد. گونه‌ای پیشرفت کاملاً منطقی در گفت‌وگوی جامع پیرامون متن قرآنی به شمار می‌رود. بخش‌های مختلف این فصل عبارتند از: علوم تفسیری اثر جین دیمین مک آلیف،^{۱۹} کلام، اثر بنیامین آبراهامف،^{۲۰} فقه، نوشته ای. کوین راینهارت،^{۲۱} مباحث جدید اخلاقی، اثر لی کینبرگ،^{۲۲} ادبیات روایت، تألیف روبرتو توتولی، و تلاوت، نوشته آنا ام. گید.^{۲۳}

همان‌گونه که از بررسی مختصری که در خصوص محتوای کتاب صورت گرفت، آشکار می‌گردد؛ اگرچه فصل‌های آغازین تماماً حالتی مقدماتی دارند، بسیاری از فصول بعدی در سطحی بسیار پیچیده‌تر به تحریر درآمده‌اند. کتاب دارای ارزش‌های فراوانی است و به شکل بسیار خوبی عرضه شده است.

اما برخلاف قالبِ صوری این کتاب که به صورت فصل‌های مجزا تنظیم شده است، کتاب دیگری که در این جا به بررسی آن می‌پردازیم؛ یعنی دانش‌نامه قرآن اثر اولیور لیمن، به صورت دایرة المعارف به بازار عرضه شده که البته با توجه به نام و عنوان آن، در مجموع چندان هم غیرمترقبه نیست.

این کتاب که بنا به گفته ویراستار (ص ۱۸)، جهت پرکردن فاصله‌ای به تحریر درآمده که بین کتاب‌های سطح بالای عالمانه و کتاب‌های ناکافی مقدماتی وجود دارد، در حدود ۳۵۰ مدخل را در بر می‌گیرد و اگرچه با تشریح مساعی ۴۳ دانش‌مند متخصص به سرانجام رسیده؛ باز هم بر طبق مقدمه، دیدگاه‌های گوناگون، تطبیقی و گاه متضاد را به معرض نمایش می‌گذارد. از جمله نویسندگان و همکاران این دانش‌نامه، به جز خود اولیور لیمن می‌توان به رافیک پریاک، برانون ویلر، نواد کاتران، استفان وایلد و کولین تورنر اشاره کرد که هر کدام نگارش چندین مدخل را برعهده داشته‌اند.

علاوه بر فهرست الفبایی مدخل‌ها و نمایه موضوعات و نام‌ها، همانند کتاب پیشین، یعنی راهنمای قرآن آندرو ریپین، یک کتاب‌شناسی عمومی و یک «فهرست عبارات قرآنی» به بدنه اصلی متن ضمیمه شده است و همچنین در بررسی فهرست مؤلفان این دو کتاب، با نام‌های مشترکی مواجه می‌شویم:

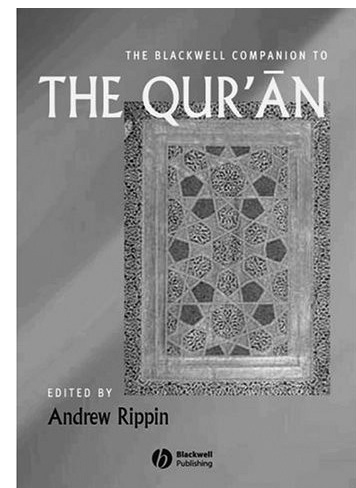
تامارا سان تألیف مدخل‌های اسباب النزول، قلندر، اصحاب کهف، والدین و تقلید را برعهده داشته. آندرو ریپین فضای مجازی و قرآن، حلال / احله، حرام / حرم و وسواس را تألیف کرده. ماریانا کالار مدخل‌های روای و اسم اسماء را نوشته. نگارش مدخل‌های وحی، ربا، رده و مدعیایی برای جرم‌زدایی از ارتداد به عبدالله سعید واگذار شده و مدخل‌های عاد، آدم، اسباط، ایوب، داوود، ذوالکفل، ذوالقرنین، یاس، هارون، هود، ابراهیم، ادیس، اسماعیل، اسرائیلیات، جالوت، لوط (و نه همسر او که مدخل جداگانه‌ای است که کسبیا علی آن را نوشته)، موسی (که در این مورد هم مدخل مربوط به مادر و خواهر موسی را کسبیا علی نگاشته است)، نوح، صالح، سلیمان، تابوت، تالوت، طوبی، عزیز، یاجوج و ماجوج و یونس را برانون ویلر عهده‌دار بوده است.

براساس موضوع، مدخل‌های عموماً (اما نه به صورتی جامع) به مقولات متعددی تقسیم می‌شوند و این تقسیم‌بندی بیشتر در خصوص مدخل‌هایی به اجرا گذاشته شده که یا به شارحان پراهمیت اختصاص دارد: احمدین حنبل، مودودی، سیدقطب یا به اشخاص مهم: هارون، محمد، علی بن ابیطالب؛ یا به جای‌های و رویدادها: غدیر خم، بدر؛ یا به مباحث خاص: علم و قرآن؛ یا به لغات و اصطلاحات: کلام | کلمه | کلمه، نسخ؛ یا به جنبه‌های مختلف مصحف: زبان و قرآن، مکی و مدنی؛ و یا مباحث قرآنی و مفاهیم گسترده‌تر اسلامی: صبر، عشق، قتل.

اگرچه مدخل‌ها نسبتاً کوتاه و مختصرند، حجم آن‌ها با یکدیگر تفاوت بسیاری دارد. به عنوان مثال مدخل متاع (ص ۳۹۵) در شانزده سطر به تحریر درآمده، اما جهاد در بیست سطر (اگرچه در ارجاع فرعی این مدخل به مدخل قتال (ص ۵۲۰) و مدخل جنگ و خشونت (ص ۶۹۲-۶۸۶) اثر اسما افسارالدین ارجاع داده می‌شود). همچنین مدخل‌های ترجمه و قرآن (صص ۶۷۰-۶۵۷) و محمد (صص ۴۲۸-۴۱۹) بیش‌ترین حجم و مفصل‌ترین توضیح را به خود اختصاص داده‌اند. علاوه بر آن، اگرچه گونه‌ای کتاب‌شناسی عمومی به خواننده عرضه شده است، بسیاری از مدخل‌ها نیز دربرگیرنده ارجاعاتی برای مطالعه بیشتر و یا ارجاعات متقاطع و درون‌متنی به سایر مدخل‌های مرتبط هستند.

در عین حال، دانش‌نامه دارای چند غلط‌تایی نیز هست. مثلاً در ص ۱۲۱ مدرسه مطالعات آفریقایی و شرقی (SOAS) به صورت BSOAS معرفی شده است. در ص ۷، مدخل ابوبکر، عصر عتیق ظاهراً به عنوان یک واژه مستقل به کار رفته و نه ترکیب اضافی عصر + عتیق. همچنین وضعیت قرائت همزه‌ها در آوانگاری انگلیسی به درستی مشخص نیست. در قرائت (ص ۸) - در مدخل ابوحنیفه، نعمان بن ثابت - رعایت نشده اما در رأی خیر. (اگرچه در مدخل مستقل قرائت، همزه به درستی در جایگاه خود نشسته و خواننده به‌گونه‌ای متقاطع و درون‌متنی به حافظا و اعجاز ارجاع داده شده است).

همچنین در مدخل‌هایی مثل علی بن ابی‌طالب؛ النجار، الحسین بن محمد؛ و ذوالقرنین، الف و لام تعریف در جای درست خود قرار گرفته، اما در مورد ابوالهذیل علف، الف به کلی از ال کنار گذاشته شده است. به علاوه به نظر می‌رسد که بهتر بود دو مدخل ابولهب و اهمیت ابولهب در هم ادغام شده و در قالب یک مدخل

مستقل ارایه می‌شدند.

سواى تفاوت‌های آشکار در رویکرد و محتوا، ظاهراً دو کتاب دانش‌نامه قرآن و راهنمای قرآن در برنامه کار ویرایشی نیز با یکدیگر تفاوت دارند. اگرچه مقدمه لیمن بر دانش‌نامه بسیار مختصر است، قابل توجه است که او در تنظیم و ارایه دیدگاه خود بر مبحث زمینه دینی متمرکز شده است. چنان که در مقدمه نیز اشاره می‌کند: همکاران و نویسندگان این مجلد به زمینه‌های دینی بسیار متفاوتی تعلق دارند. برخی از آن‌ها مسلمانند، برخی نه و برخی از آن‌ها اصلاً به هیچ عقیده دینی پای‌بند نیستند... در میان نویسندگان این کتاب، همه نوع پیش‌زمینه اعتقادی یافت می‌شود و خوانندگان طبیعتاً باید منتظر مواجهه با دیدگاه‌های متنوع گسترده در این کتاب باشند... آن‌چه که این مجلد به ارایه آن می‌پردازد، شرح است و تفسیر (از ریشه عربی)، تلاش برای فهم متن قرآن (ص IX).

این امر، در کنار قراردادن آیه سلام بر کسی که از هدایت پیروی کند (طه، ۴۷) در سرصفحات، چنین می‌نماید که اثر لیمن، کتابی است که برای مؤمنان علاقه‌مند و غیرمسلمان بیگانه فراهم آمده است. عبارت ذکر شده در برگردانِ روکش کتاب هم حاکی از همین امر است. در آن با اشاره به بحث و مجادله‌های عمومی در خصوص قرآن، آمده است که اغلب این گفت‌وگوها بر شالوده «شناخت و فهم قرآن» شکل نگرفته‌اند و به نظر می‌رسد این امر در برخی از مدخل‌ها تحقق یافته است. مثلاً مدخل آموزش و قرآن، چیزی بیش از گفت‌وگو پیرامون مشاهده تضاد میان آموزش و پرورش «دینی» و تعلیم و تربیت سکولار - این‌جا و اکنون - است. آموزشی که با شیوه‌های «غربی» آموزش - با سنت‌های اسلامی تعلیم و تربیت - متفاوت است. مثلاً تأثیر قرآن بر تعلیم و تربیت گذشته و حال و یا خطوط کلی آن‌چه که تعلیم و تربیت قرآنی به‌شمار می‌رود. در همین مدخل موردنظر قرار گرفته است.

این تمرکز بر مباحث عامیانه مدرن، قاعدتاً در مدخل‌هایی مثل «رده و مدعایی برای جرم‌زدایی از ارتداد» و مدخل مرتبط با آن یعنی «رده / ارتداد و توجیه جرم قلمداد کردن ارتداد» نیز به چشم می‌خورد. اما برخلاف این دانش‌نامه، راهنمای قرآن اندرو ریبین در قالب سنت اروپایی و آمریکایی مطالعات آکادمیک قرآنی ارایه شده، اما برای مخاطبی که «احتمالاً به جز کنجکاوای برانگیخته شده از سوی رسانه‌های جمعی، در مورد قرآن اطلاعات کمی دارد» (ص IX). فصل دو، آن‌جا که درخصوص چرایی و وجوب تدریس قرآن

در دانشگاه سخن می‌گوید (ص ۲۰)، این موضوع را به وضوح مطرح می‌کند. در آن جا نویسنده می‌گوید که قرآن از منابع اجباری درسی برای سوادآموزی دینی، سیاسی و فرهنگی است... یک فعالیت دموکراتیک و آکادمیک (ص ۳۵ - ۳۴).

به‌طور خلاصه می‌توان گفت به نظر می‌رسد این دو اثر با معیارهای بسیار متفاوت تنظیم شده‌اند. شاید قابل توجه‌ترین نکته در این دو اثر این باشد که هر دوی آن‌ها به شیوه‌هایی کاملاً متفاوت موضوع ترجمه را مورد توجه قرار داده‌اند. دانش‌نامه به کلی از آن کناره گرفته است (به جز همزه و عین) در حالی که راهنما در برگیرنده کامل‌ترین ترجمه است. هر دو اثر کتاب‌های راهنمایی هستند که شکاف‌های موجود در آثار حاضر را پر می‌کنند، اما دانش‌نامه هم‌چون

یک راهنمای سریع دَم‌دستی، ابزاری سودمند برای خواننده عمومی است و راهنما مجموعه‌ای از مقالات است که با دقت و ملاحظه بسیار انتخاب شده و اگرچه رویکردی آکادمیک‌تر دارد، هم‌چنان قابل فهم باقی می‌ماند.

پی‌نوشت‌ها:

1. Tamara Sonn
2. Christopher Buck
3. Wans brough
4. Cragg
5. Salwa M.S.EL - Awa
6. Rosalind
7. Angelika Nev wirth

8. Aliza Shnizer
9. FranÇois Déroche
10. Avraham Hakim
11. Uri Rubin
12. Brannon Wheeler
13. Kate Zebiri
14. A.H. Mathias Zahniser
15. Reuvin Firestone
16. Marianna Klar
17. Alan Godlas
18. Diana Steigerwald
19. Jane Dammen Mc Auliffe
20. A. Kevin Reinhart
21. Lesh Kinberg
22. Anna M. Gade

